

Tóth Mariann

Reszocializációs szempontból jelentős alkotmányos jogok gyakorlása a börtönben

E tanulmány célja kiemelni és gyakorlati szempontból bemutatni azokat az alkotmányos jogokat – ha lehet egyáltalán prioritás szerint megkülönböztetni e jogok jelentőségét –, amik biztosítása a reszocializáció nélkülözhetetlen elemei.

Az alkotmányos joggyakorlás elmélete a büntetés-végrehajtásban

„A büntetés-végrehajtási jog elméletének és gyakorlatának központi kérdése a szabadságvesztésre ítélt jogi helyzete. Ehhez viszonyítva tudjuk értékelni a többi büntetéssel és intézkedéssel sújtottak jogi helyzetét.”¹

A gyakorlatban azonban bizonyos jogok korlátozása, vagy megszüntetése olyan jogok megsértését is okozák, amiknek az Alkotmány szerint nem szabadna bekövetkeznie.

„Az elítéltek jogosultságaira, benti életük viszonyaira, csak a bebörtönzéssel szükségképpen együttjáró körülmények fejthetnek ki korlátozó hatást, egyébként a civil élet normáit kell, ahol csak lehet alkalmazni.”² Van-e olyan megoldás, ami csak azoktól a jogoktól, körülményektől fosztja meg az elítéltet, amik elkerülhetetlenek?

A szabadságvesztéssel nem érintett jogok

A jó hírnévhez való jog

A jó hírnévhez való jog a személyiségi jogok része, és e sajátos körben lényegében azt jelenti, hogy az elítélés tényén túl a fogvatartottakat nem érheti további negatív értékítélet, nem sérthetik az emberi méltóságukat pl. azzal, hogy akár verbálisan becsmérlik, lealacsonyítják, megalázzák őket, olyan dolgokat is kivéve a személyiségükre, amelyek semmiféle összefüggésben nincsenek elítélésük okaival. A jó hírnévhez való jogot tehát nem érintheti a börtönbüntetés, ám ennek gyakorlati megvalósítása nem könnyű feladat.

Számos szociálpszichológiai kísérlet bizonyította, (gondoljunk Zimbardo híres börtönkísérletére)³ hogy a mesterséges környezetben kialakított alá- fölérendelt viszonyokat- ennek megfelelő oktatása nélkül- az emberek többsége nem tudja megfelelően kezelni.

A büntetés megtorló jellege kizárólag a szabadság elvonásában jelentkezhet, ezen túlmenően nem. A „szabadságvesztés” tehát a szabadság elvesztését jelenti, s részben sem az emberi méltóság elvesztését.

A lehető legmagasabb szintű testi és lelki egészséghez való jog

A bebörtönzés a fizikai kondíció számára nemcsak nálunk, hanem külföldön is komoly kihívást jelent. Az elítéltek egészségi állapota, egészségük védelme, megfelelő gyógykezelése nemzetközileg szabályozott, és jelentős szerepet tölt be, hiszen a szabadságvesztés nem járhat egészségkárosodással. Amennyiben a büntetés szükségszerűen maga után vonná a testi és lelki megbetegedések kockázatát, az ítélet akaratlanul is egyenértékű lenne azzal, hogy a marasztaló ítélet egyben az egészség-károsodás nagyobb kockázatát is magában foglalja.

Az elítéltnak az ellátást végző egészségügyi szolgáltató, illetve orvos megválasztásához való joga a büntetés végrehajtásának biztonsága érdekében korlátozható. A korlátozás nem érinti az elítéltnak azt a jogát, hogy jogosult az egészségi állapota által indokolt egészségügyi ellátáshoz. Ám a bv. intézetek korlátozott anyagi lehetőségei, így az egészségügyi személyzet hiányos létszáma nem mindig teszi lehetővé, hogy ez a folyamat gördülékenyen

1 Vókó György: A jogi helyzet főbb vonásai a végrehajtás ideje alatt in: Büntetés- végrehajtási jog, Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 1999 167. old.

2 Boros János, Csetneky László: Börtönpszichológia. Főiskola jegyzet, Bp. Rejtjel K., 2002.

3 Haney, C., Banks, W. C., & Zimbardo, P. G. (1973). Interpersonal dynamics in a simulated prison. *International Journal of Criminology and Penology*, 1, 69-97

megvalósuljon. A Magyar Helsinki Bizottság felmérésében a megkérdezett fogvatartottak 92%-a állította, hogy a büntetés-végrehajtási intézmény hibájából nem, vagy későn jutott el az orvosi rendelésre.⁴

Nehéz a bv. személyzet dolga, sokszor nem tudják megkülönböztetni a szimulációt a valódi egészségügyi problémától, habár minden esetben az orvos feladata eldönteni, hogy alaptalan egészségügyi panasz áll-e fent.

A személyi biztonsághoz való jog

Az elítélt törvény szerint jogosult a személyi biztonságának védelmére, ám lényeges szempont, ha valaki panasz-szal él, megsérti a börtön szolidaritásának normáját. A szubkultúra kiveti magából, és amint lehetőség nyílik rá, az „árulónak” bántalmazásban lesz része.

Az elítélt megpróbál megfelelni a börtön szubkulturális normáinak, értékeinek, amiket közösen alakítottak ki. Feltételezhető, hogy a fogvatartott norma- és értékrendszere megváltozik legalábbis a börtönbüntetés idejére. Célja, hogy hatóság, felügyelet, vagy akár egy külső személy ne lásson be a szubkultúra életébe. A reszocializációt segítő személyzetnek viszont tudnia kellene a börtönben történekről, hogy szükség esetén közbe tudjon lépni. Ennek hiányában a bántalmazott elítéltek folytonos stresszhatásnak vannak kitéve, mert nem számíthatnak a külső személyzet védelmére.

Az elítélteknek tisztában kell lenniük azzal, hogy a börtönbüntetéssel nem szűnik meg az a joguk, hogy sérelmeikkel a külvilághoz fordulhatnak és segítséget várhatnak attól. Ennek tudatában jelentős mértékben oldódhat a kiszolgáltatottság érzése, így a depresszió előfordulási gyakorisága.

A vallásszabadság

A törvény úgy rendelkezik, hogy a büntetés végrehajtási intézetekben az elítélt számára lehetővé kell tenni, hogy vallásának szokásaiban, előírásaiban biztosított jogait gyakorolhassa, amíg az a végrehajtás rendjét nem veszélyezteti. Kiemelt jelentőségét az is igazolja, hogy a korlátozottan börtönbe behozható tárgyak között szerepelnek a vallásgyakorláshoz szükséges kegytárgyak is. Emellett az elítélt számára biztosítani kell, hogy vallási szertartáson részt vegyen, börtönlelkészi gondozásban, sőt vallásának megfelelő étkezésben részesüljön. A vallásszabadság gyakorlása reszocializációs szempontból sem elhanyagolható. A világsajtóból is ismert az a jelenség, hogy az elítéltek gyakran kilátástalannak tűnő helyzetükből fakadóan „találnak” rá egyfajta vallásos meggyőződésre. Bűnbánat gyakorlásával, felelősségük megvallásával képesek lesznek átértékelni gyakran téves értékekre épült múltbeli életvietlüket. Végsősoron mindegy, hogy az elítélt milyen úton jut el a változtatás igényéhez, ami a reszocializáció célja is.

A művelődéshez való jog

Néhány éve a fogvatartottak kizárólag a „Börtönújságot” olvashatták és csak bizonyos TV-műsorokat nézhettek. Mára világossá vált, hogy a szabadság elvesztése nem jelenti a szabadon választható forrásból történő művelődés elvesztését, és az elítélés nem jelent jogot a szabadidő tartalmának mások általi meghatározására.

A büntetés-végrehajtási intézeteknek gondoskodnia kell arról, hogy az elítélt tájékozódhasson a világ eseményeiről.⁵

A szabadidő hasznos eltöltése a reszocializáció fontos részét képezi. Nemcsak a verbális intelligencia fejlődése miatt nélkülözhetetlen a rádió, a televízió, a könyvek és az internet, hanem azért is, mert a szubkultúra értékrendjével szemben a szabad társadalom értékeit is közvetítik az elítélt számára.

A szabadságvesztéssel módosuló jogok

A munkához való jog

Számos emberi jog biztosítása, mint például a tanuláshoz, munkához való jog reszocializációs eszközként is kiemelt jelentőségű. A kinti közvetítő rendszerek szerves tartozéka az anyagi technikai kultúra. A munka és a tanulás alapvető tevékenység, a folyamatában megélt siker is a szociális elismerés része. Olyan készségeket alapoz

4 Kádár András Kristóf: Összefoglaló a Magyar Helsinki Bizottság börtönmegfigyelő programjának tapasztalatai alapján. Belügyi szemle 2-3/2002:20-36.old.

5 Bv. szabályzat 78. §.

meg, amik hozzájárulnak a társadalomba való visszailleszkedéshez. Ezért nem csak a büntetés végrehajtási intézményeknek kellene hangsúlyt fektetniük a munkához való jog biztosítására.

Az elítéltek munkáltatását végző társasági formában működő 12 intézmény többsége csődben, vagy csőd közeli helyzetben van, mert a többnyire szakképzetlen munkaerő által előállított vagy feldolgozott termékekre. 2010 végére folyamatos csökkenés után sajnos már csak az elítélteknek alig 50 %-át foglalkoztatták rendszeresen.

Nem problémamentes a mégis foglalkoztatott elítéltek díjazása sem. A munkavégzést, e csekély anyagi ellenszolgáltatás ellenére, az elítélt felhasználhatja arra, hogy lekösse magát, nőjön az önbecsülése, elősegítse testi és szellemi erejének fenntartását, lehetőséget adjon szakmai ismeretek megszerzésére és fejlesztésére, vagyis, hogy büntetése végezetével sikeresen visszailleszkedjen a társadalomba. Minthogy a munkavégzés nem csupán reszocializációs kérdés, az elítéltek foglalkoztatásának a bővítése a jövőben – akár állami támogatás révén – elkerülhetetlen.

Tanuláshoz való jog

A munka mellett az elítélt az érintett oktatási intézmény engedélyével, illetve a parancsnok hozzájárulásával elméletben még felsőfokú tanulmányokat is folytathat. A gyakorlatban sajnos még alacsony iskolai végzettséget sem sikerül mindig biztosítani azok számára, akik nem fejezték be az általános vagy a középiskolát annak a rendeletnek az ellenére sem, miszerint az alacsony végzettség megszerzését különösen ösztönözni és támogatni kell. ⁶ A Magyar Helsinki Bizottság 2000-2001-es felmérésében a megkérdezett fogvatartottak csaknem ¼ része azt állította, hogy a bvt. intézetben dolgozó személyzet akadályozta meg őt a tanulásában. E tanulmány beszámolója kiemelte azt is, hogy a számok elemzésénél figyelembe kell venni, hogy számos elítélt tanulásban való akadályozásnak éli meg azt is, ha a költségesebb tanfolyamokra létszámkorlát miatt nem kerül be.⁷

További akadálya lehet az elítéltek továbbtanulási szándékának, ha az adott oktatási intézmény szabályzata kizárja a tanulmányok folytatásából azokat a személyeket, akik jogerős büntetésüket töltik.

Ideális esetben azonban mind a bvt., mind az oktatási intézmény a kinti világhoz hasonlóan igyekszik jutalmazni a tanulni vágyó elítéltet. Az oktatás, szakképzés, munkavégzés olyan készségeket alapoznak meg, amik hozzájárulnak a társadalomba való visszailleszkedéshez. Az elítélt önkéntes vállalása alapján oktatási, képzési részvétele mellett személyiségének fejlődését segítő programokon is részt vehet.

Tulajdonhoz való jog

A testen viselhető tárgyak, mint például a jegygyűrű szorosan kapcsolódik az elítélt identitásához, énképéhez. A befogadáskor mégis elkobozzák ezeket, hiszen az ékszerek cserekereskedelem alapját képezhetik. A jegygyűrűnek személyes értékén túl piaci értéke is van, amin meg lehet vásárolni valamit, vagy akár valakit. Amennyiben csak lehetséges, meg kell akadályozni, hogy valamely elítélt jogtalan eszközök használatával előnyösebb helyzetbe kerüljön más elítéltnél.

Az ékszerviselés korlátozása mellett felmerül továbbá a kérdés, hogy miért feltétlenül szükséges az elítélt saját ruhájától megfosztani. A ruhától való megfosztásnak és rabruha viselésének kezdetben prózai okai voltak. A rabruha még nem olyan régen is feltűnő, csíkos, messziről észrevehető volt, mert a szökött rabok nem juthattak könnyen és azonnal polgári ruhához, egyszerűbb volt őket elfogni. Ma tulajdonképpen az azonos ruha az azonos bánásmód (jogának és kötelezettségének) szimbóluma is lehet: el kell tüntetni a ruházaton megjelenő társadalmi különbségeket jelezve, hogy a börtönben minden ember azonos státusz helyzetben van, valamint nem engedhető meg, hogy egy előnyösebb anyagi helyzetben lévő elítélt ruházata irritációra adjon okot a szegényebbek számára.

A törvény úgy oldja meg a szóban forgó kettőséget, hogy a társadalmi érdeket, mások biztonságát előnyben részesíti az egyén jogainál.

Egy sokat vitatott szabadságvesztéssel szünetelő jog – a választójog

A 2006. január 11-én elfogadott, új Európai Börtön szabályok kimondja, hogy a bebörtönzés a szabadságtól való megfosztás által önmagában is büntetés.⁸ Tehát az elzárás, a depriváció, a szabad mozgáshoz való jog korlátozása külön-külön is jelentős lelki terhet ró az elítéltre. Ha mindemellett az elítéltet társadalmi döntéshelyzetekben való részvételhez kapcsolódó jogaiban is korlátozzuk, akkor miként várjuk el tőle, hogy fe-

⁶ 6/1996. IM rendelet 74 § (3) bekezdése

⁷ Kádár András Kristóf (2000): i.m.

⁸ Európai Börtön szabályok 102.2 cikke

lelősségteljes állampolgárként távozzon a börtönből? Ennek az ellentmondásnak a belátása vezetett oda, hogy napjainkban vitatott témává vált az elítéltek választójogának gyakorlása. A Strasbourg-i Bíróság Hirst kontra Egyesült Királyság ügyben hozott ítélete kimondta: a szabadságvesztés-büntetésüket töltők automatikus kizárása a választójog gyakorlásából aránytalan és szükségtelen korlátozás, ezért önkényes.⁹

A választójog csak indokoltan és arányosan korlátozható, tehát nem általánosan, mindenkivel, mindig. Azon elítéltek számára, akiknél a szabadságvesztés nem jár az államügyektől való eltiltással, a választójogot biztosítani kell.

Az új Európai Börtönszabályok szerint az elítélteknek engedélyezni kell, hogy a bebörtönzöttek részt vehessenek a választásokon, ha az adott nemzet erre irányuló jogkorlátozásokat nem állít fel.¹⁰

A választójog gyakorlása egyébként technikailag megoldható, hiszen az előzetesen letartóztatottak (az ártatlanság vélelme folytán, mely szerint csak a jogerősen elítélt tekinthető bűnösnek) mozgó urnával szavaznak is.

A szabadságvesztéssel keletkezett jogok két példája

A társadalmi kapcsolatok joga

Többek között a depresszió, a szorongás, a stressz, mint a depriváció gyakori velejárói, súlyos egészségkárosító hatásokkal járhatnak. A legfontosabb depriváció a családtól és barátoktól való megfosztottság.¹¹ A külső szociális kapcsolatok fenntartása egyrészt erősítheti a belső lelki élet stabilitását, csökkentheti a stresszt, a depressziót, így a börtönben is egyre növekvő daganatos, emésztési, mozgásszervi, valamint keringési betegségek előfordulási gyakoriságát.¹²

Az elítéltet támogatni kell abban, hogy családi, illetve a társadalomba való visszailleszkedését segítő kapcsolatait ápolja telefonon, vagy személyes látogatás formájában. Ennek a jognak a gyakorlása fontos szerepet játszhat abban is, hogy fennmaradjon a fogvatartott külvilág iránti érdeklődése, önértékelése, megőrizhesse identitását, családban betöltött szerepét. Törekedni kell arra, hogy a külvilággal való kapcsolattartás a lehető legkisebb mértékben legyen korlátozható.

A szabadulásra való felkészítésre való jog

Az elítélt jogosult előkészületeket tenni a szabadulására, szabadulása után munkába állása és letelepedés érdekében a munkáltatóval vagy a karitatív szervezet megbízottjával való érintkezésre.

Ám rendkívül fontos, hogy ne a végrehajtási szakasz utolsó harmadában kezdődjön el a szabadulásra való felkészítés.

A nevelési terv előkészítése előtt fel kell mérni az elítélt teherbírását is. Az optimális terv meghatározza, hogy az elítélthez milyen munka, milyen nevelői attitűd és milyen oktatás illik. Mindez, ideális esetben, nem terheli túl az elítéltet, de nem is hagy teret az unatkozásra. Ám elsősorban anyagi okok miatt, a tökéletes nevelési terv kidolgozása és megvalósítása csak az elméletben létezik, hiszen a börtönpopuláció 1/3-át a visszaeső elítéltek képezik.

Néhány összegző tanulság

Habár a büntetés végrehajtási kódex kimondja, hogy a jogkorlátozás során az adott cél elérésére alkalmas legenyhébb eszközt kell alkalmazni, valamint az állampolgári jogokat csak annyiban szabad korlátozni, amennyiben ez elkerülhetetlen, az eddigi példák alapján láthattuk, hogy mindez küzdelmes feladat.

További ellentmondást jelent, hogy minél több jog gyakorlásában korlátozzuk az elítéltet, annál nagyobb akadályt gördítünk a reszocializáció útjába. Ha megfosztjuk az elítéltet az őt körülvevő társadalmi és tárgyi környezettől, miként várhatjuk el, hogy mindezt saját javulásáért tett jócselekedetként fogja fel. Mesterséges és erőszakot alkalmazó környezet nem lehet kedvező az elítéltek személyiségének alakulására.¹³

⁹ Hirst v. the United Kingdom (No. 2) (application no. 74025/01).

¹⁰ Európai Börtönszabályok 102.2 cikke

¹¹ Edward Zamble – Frank Porporino: Coping, imprisonment, and rehabilitation. Criminal Justice and Behavior, no. 17., 1990, pp. 53–70.

¹² Heylmann Katalin: A büntetés-végrehajtási intézetekben fogvatartottak egészségügyi helyzete. Belügyi szemle 2-3 (2002):106-114. old.

¹³ Boros János (2002): i. m.

Nehéz az egyensúly megtalálása, magába rejti azt a veszélyt, hogy a mérleg nyelve igen könnyen átbillenhet valamelyik irányba.

A generális prevenció azért nem működik a börtönben, mert a jogkövető viselkedés megfelelő szocializáció útján alakul ki, de azok számára, akik vétettek a törvény ellen, gyakran a normatívizmus elve eleve érthetetlen.¹⁴ Így az elrettentő példa nem használ, sokkal inkább célravezető a tanulás, a példamutatás, tehát a törvényesség betartása. Ebből az következik, hogy kiemelt figyelmet kell fordítani a személyi szabadságában korlátozott személyekkel való bánásmód törvényességének biztosítására, különös tekintettel az emberi jogok érvényesülésével kapcsolatos elvárásokra, hiszen hogyan tudnák az elítéltek jobban megtapasztalni a törvények betartásának fontosságát, ha nem saját bőrükön. Ezt a célt szolgálja az a nevelési módszer, hogy a börtönbüntetés során az alkotmányos jogok korlátozását, illetve gyakorlásának lehetőségét fenytésre és jutalmazásra is felhasználják. Az elítélt kiemelkedő teljesítményéért, élet vagy jelentős anyagi érték megmentéséért jutalomban részesíthető. Például rövid tartamú eltávozás rendkívüli engedélyezésével. Ha viszont a fogvatartott fegyelmi vétséget követ el, jogainak korlátozásában fenytethetik, például az intézeten kívül nem végezhet munkát, vagy pedig személyes szükségleteire nem vásárolhat.

Ez a gyakorlat a börtönben zajló reszocializációs folyamat szerves része. A reszocializáció jelentése „újraszocializálódás”. A börtönbe került személyek számára a büntetés mellett olyan körülményeket kell biztosítani, ami által újra végigmehetnek a szocializációs folyamat buktatóin és azokat sikerrel oldhatják meg. Ehhez nemcsak az szükséges, hogy a börtönélet körülményei hasonlítsanak a kinti élethez, hanem az is, hogy szakemberek segítségével megtanulják azokat a megküzdési stratégiákat, amivel a „jól szocializálódott személy” a szabad életben rendelkezik. A reszocializáció, tehát mint a társadalmi szabályokhoz való alkalmazkodás újratanulása egyfajta terápiás folyamat, amelynek során az egyén megtanulja megismerni önmagát és környezetét, elsajátítja az együttélés szabályait, a lehetséges és elvárt viselkedésmódokat. A komplex folyamathoz egyaránt szükség van a társas együttélésre nevelő hatásokra és az egyén befogadóképességére, megfelelő motivációjára. Mindez megvalósulása a társadalom általános értékrendjének elfogadásához vezet.

A tanulmányon végigvonuló kettősség feloldását a börtönkörülmények ideális feltételeinek megteremtésével kellene kezdeni. Ugyanis minden pozitív változást indító törekvés ellenére a büntetés végrehajtási intézetek zsúfoltsága, az eszközök hiánya, a nem megfelelő higiéniai feltételek hátrányosan befolyásolhatják a fogvatartott jogi helyzetét, személyes biztonságát, emberi méltóságát, de jelentős hatással lehetnek a bánásmód törvényességére is.

Az említett problémákra részben megoldást jelenthetne az úgynevezett rezsim-rendszer bevezetése. A büntetés megkezdésétől a szabadulásig terjedő időben, a börtönkörülmények egyre inkább hasonlítanának a társadalmi berendezkedésre, egyre több jogot biztosítva a szabad élet feltételeihez. A rezsim rendszer fontos következménye lenne, hogy az elítélt csak és kizárólag a büntetés céljának megfelelő mértékben különül el a társadalomtól. A börtönviszonyok és a szabad világ közötti távolság csökkenése jelentős mértékben oldhatna a börtön immanens ellentmondásain. A megváltozott körülmények segítségével eredményesebben védhetőek az elítéltek alkotmányos jogai, az emberi együttélés alapelvei.

¹⁴ Boros János (2002): i. m.